श्रीगणेशायनमः वाधावाधविचारेणप्रयोक्तेनिश्चितेसति। प्रयोगएवविचार्यतंत्रहयोर्विचार्यतेतत्रा
नेकारणयोरभावयोः पूर्वोत्तरभावउपपादितः एकादशाध्यायसाङ्गेमारेप्राबल्यागानांफलेस्वर्गः प्रत्येकंतंत्र
तावयवाग्राद्यएवैककर्मत्वाच्चित्वान्नसंघस्यैककर्मोक्तितःदर्शेपूर्णमासाभ्यांस्वर्गकामोयजेतेतिश्रुतफलप्राप्ते
याहिमिःषड्भ्योगोःप्रत्येकमभिसंबध्यतेकुतएवमुत्पन्नस्यापूर्वस्यनिमित्तेसतिगोषट्कएवफलायकल्पितइतिचे
न्नातत्प्रहवाचिनादर्शेपूर्णमासशब्देनसमुदायस्यैवैकस्यसंघस्यैवफलसंबंधात्। तस्मात्स्वर्गेसोमफलेतंत्रेण त
न्यतेविप्रयोगेतुवदूनामुपकारोयेनसंकल्प्यतेतेनतद्दिदृक्षेति। तेषांयावदूनांग्राह्मणानांमध्येकृतःप्रदी
यतेविप्रयोगमुपकरोतिनसंकल्पयतित

यः स्वेछानुसारतः वित्रादिकल्पकर्मसु सकृत्स्वप्रयोक्तव्यतावत्तैवपश्चादिपात्तत्पुरुषैः पथा प्रसादात्सर्वांगसकृत्स्वानुष्ठी
पत्तेतदुक्तिप्रामाण्यं विषमोदृष्टांतकरणांगेषुसकृत्स्वयाकांक्षारहितएवस्यात् स्वर्गेपश्चादीक्ष्योमूयः का
म्यपत्तेऽतस्तदनुसारेणप्रयोगाद्यनिः पत्त्यवघातः सकृत्सोवासकृत्साद्विधिरिहितं दृष्टांतदुक्तनिष्पत्तिस्तंसो
प्तसतामपि। व्रीहीनवहंतीसत्रसकृन्मुसलपातमात्रेणविधिप्रयुक्तसाध्वेसाहुर्नोसुत्रात्तिरिति चेत्। नो
तंडुलनिर्हणेनेदृष्टप्रयोजनत्वेनतत्पर्यंतसाध्यसाधनाक्रतसाधिकर्मनीयत्वादेवतंडुलपेषणसंस्कारविदृष्टम्। य सर्वो
षधावघातः किमावर्त्यः सकृदेवाआवेमः एवंयोगेदृष्टार्थेसात्रवर्त्तेनाता अत्रिप्रकारोश्रूयते। औदु
म्बलत्वसप्तसर्वौषधसपूरणावहंतिअर्थेतदुपधानीतिअन्नादृष्टमात्रसप्रयोजनत्वात्सकृदेवायथा
नः इ॥ अंगेप्राप्तोनचामूलाप्राप्तोनांतेदृथकृफलं। अंगप्राप्तेवामूलतः प्रयोगोंगंसकृदेवेत्। एकस्मिन्
गेप्रयोजोघंतंफलमूलार्थिनाप्यसंकांक्षीयोदेःकांक्षसकृन्मूलेप्राप्तेनफलमूलमसमर्थयेत् तदासांगेप्रधा
नमावर्तनीयंतत्वंगमात्रादृष्टातत्सिध्यति।ननूयकोरमूघल्वंतीकृत्यलक्षणंफलेमूयस्त्वेपपद्यते
पश्चाद्दृष्टादृष्टकर्षणाघातनिकृतोमूलावयवकारःफलेचर्थपतितदृष्टिचेन्नातत्रादृष्टाद्दिहनदृष्टद
एकः
२
कारःशास्त्रादेवबोध्यः नवशास्त्रमुपकारमूपलभ्यांगंहनिकल्पितस्तेनतस्मादेकस्मिन्प्रयोगेसकृदेव

हप्रयोगानुष्ठानं। आकर्षिंतलेपुत्रिताघाऐछिकास्त्रिवेचवा। आघोवहतसाप्तेनत्रिवेनैवकृतवतः अथ
प्रेषेवसतापकर्षिंतलाताऽप्तनतरंत्रिवचनुष्टादिसंख्यांसर्वोसोवद्भवतासादिष्टयायाकाविदृष्टसंख्यासी
कार्यतिचेन्नात्रिवेनैवशास्त्रसकृतत्वात् योहिचतुष्टादिसंख्यामुपादत्तेतेनतनरंतर्यंतेत्रिवंचर्त्तेपिदृश्यंत्रि
त्वमुपादत्तेनत्वंतर्यंतंचतुष्टादिकंतेपिदृश्यंतेतोवश्यंप्राविवेनप्रयप्तप्राविवेनचत्रिवउयात्तेशास्त्रा
र्थंहिदौतत्तोधिकयक्षिहिंसांप्रापवेयातस्मात्रिवप्रेषोयादेयं।नवशकृत्तएलिलत्वयएकर्योवत्सवात्रर्ष
वत्। तिलएवहविः कार्त्तसर्वप्रोक्षितोतिप्रःसान्नाप्यहोहंप्रकृत्यश्रूयते वाग्यतस्तिलान्दोहयित्वावि
हृष्टागतेवाग्यतस्तूष्णीमुत्तरंदोहयतीतितत्रतिहृष्योऽत्तरणायोयत्तमानसयावत्संतितावंप्रथमेकपिं
जलस्यपेनऽत्तरंतिलएवगावोदोहनोयातिप्राप्तेप्रथमं नाप्तेतांएत्रिंपसाप्तिहोत्रेतदुपाकुमाएश्च
नयमोलप्रोत्तिनिर्विघ्नमानसयपहोहविस्त्वधिधीपतेनचात्रकुमाराणांपशुलोनिषेधस्तयाप्तिदृष्टार्थे
त्वपरित्यागेनादृष्टार्थेतेकल्पेत कुमाराश्चनेतेषंचशास्त्रस्यापिशास्त्रार्थेवाचीप्रपुरुषमानस्तदाप्यर्थः एतत्किं
वाचदृष्टार्थेद्रापदेवेप्योहविरित्यस्मिन्नपिप्रेत्रेदविर्योवादुस्तेप्रतीयतेतेनप्रापंसर्वोतराद्दोहनमनूद्यापू
र्वंप्रत्यायंप्रापप्रत्रविधीयते तस्माद्विधेयकपिंजलत्वेपप्राडूविर्वोदुमार्थेसर्वोऽत्तराद्दोहनीयाः इः प्रतो

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

ज्ञिकायोर्ष्णगतिनेत्रेणेतांगिनोपतः एकैकस्योपकार्यत्वंतत्प्रयोगसंपत्तुहितिः। विधानवदनुष्ठानंसकृदेवोपकारकैः
तद्दृशकालकर्तृणामेकत्वावर्तेकाचित्। यौगपद्यंत्रीणपशोरीत्संगतिप्रयोजनसमाप्तेरुपकार्योगितेषुकैकस्यां
गितनुपकारापेक्षितत्वात्प्रतिधानंगानिपदयगवृद्धयानिरितिप्राप्तेप्रप्तयथाप्रधिधोमजतीसादिविधाने
सकृद्दृष्टप्रवृत्तेनत्वाग्नेयादित्यादेशेनपथकूप्रवर्तनेतथानु[illegible]ए॥ रूपसंपदवदुपेतेत्रेपथग्वादेवतैसतः
तंत्रंप्रधानयागेनकालभेदासंभवेतत्कार्यसंकांडैरूपतेआग्नेयंरूपसंपदवत्प्रतिपत्तेर्पे
रूपसंपदंपुरोधायांसदृष्टमानदर्शनात्। अयमर्थः प्रमेयोहिरूपसंपत्तुनात्यंतेवंसधर्मेतेतोपयोक्तयर्णोयेतंय
त्रप्रधानभेतेतिनत्प्रधंतयोः रूपसंपदयोः पश्चोदृवतेसातंत्रेणपुष्टानमितिचेत्तानहीप्यपसुनाप्रधा
नेसहितिकांतेकासंभवेतेनासंभवात्तस्मादावाग्नेयः॥ इत्येकादशाधिकरणंप्रथमः पादः। द्वितीयेप्रथमा
धिकरणमारभ्यतेआग्नेयादिप्रधानसृष्टदेशेकालेचकर्तरिभेदःस्याद्यतंत्रंगात्तदृष्टदेवतासं
पत्तिविधिशेषत्वादृष्टःसादेकशास्त्रतः विधिःप्रयोगशेषत्वादसंदेहनतंत्रता। दर्शपूर्णमासयोर्देशकालकर्तृ
रोविहिताःसंदेहदर्शपूर्णमासांपजेतयोर्णमासयोर्णमासपजेतामावास्ययायजेतेत्यदर्शपूर्णमासयो स्वत्वात्रात्रिनरतिः एतेदेशकालकर्तृरोंगत्वात्तदृष्टदेवतावत्तत्संविधिशेषाःसंतःप्रधानेषा ३

नेयादिषुप्रतिप्रधानंसिद्धंतत्प्रतिप्राप्तेरप्रसंदर्शपूर्णमासयोश्चत्रात्रात्रिनरतिप्रांत्यगंकाप्रोयजेतेतेसकेन
शब्देनाग्नेयकर्तृणांपशुसंज्ञानामविशेषसंबंधेनाग्नेयकर्तृसाधनत्वेनविधानेदेकंप्रयोगेनगम्य
तेतत्रैकप्रयोगगतादृष्टेकंदर्शपूर्णमासशब्दमुपजीव्यदेशादिविधानादृष्टादयोविप्रयोगशेषाएकत्व
संज्ञिशेषाःसत्स्वादेकस्मिंस्तयोर्देशादीनांतंत्रेणसंबंधःदृष्टोयोयेकेविदेशकालाःकिंवाग्नेयतादिवत्। अतश्चयाकै
श्चिदेवंप्रयोजनेषुपरिहृतात्प्रयाजाद्यंगेषुयेकेविदेशकालकर्तारःप्रतीहिकर्तव्याःकुतःअनन्यत्वात्तथाप्र
धानावाप्तियोदृष्टदेवतयोरंगयोर्नवयोर्नाप्तिस्तयादेशादीनामयोतिप्राप्तेरप्रसंप्रयोगशेषत्वेदेशादीनांनत्वाग्नेया
दिविधिशेषत्वमिकत्वंप्रयोगेणचप्रधानवदंगस्यापिदृष्टेतेनाप्रधएवदेशादयःप्रधानमंगानामपिनत्व
॥संघातभेदेतंत्रंसंघातस्यैकत्वेतद्भिन्नमनुभेदकालभेदोनाप्रयोगसंपत्कर्तृरोविधानांवसंघा
तांगानांद्वावंतरसंघोदर्शश्चपूर्णमासश्चवातुर्मासेषुचत्राद्यसंघातेश्वदेवहणप्रधानसंकल्पेषुसु
नासीरीयाएतादृशेविषयेसंघातानेकत्वेपिकर्मैकात्प्रयोगैकोसांगानांतंत्रेणानुष्ठानंमुक्तंवनयोर्णमा
सामावास्योःकालभेदेनांगभेदःशंक्यःपशुयदभेदोयपत्नेवपामक्रतःपत्नेप्रचरंतिसोदाशेनप्राग्धरि
णेगृह्यतीपत्नेवनरतिर्यापुरोडाशदृष्टयाग्नेयप्रक्षरणंकालभेदेपिपश्वंगानांप्रयाजानांयथाप्रसाहन्नि

[illegible]

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

तत्त्रेणसर्वेषुयमृपणकारण्यतियःअर्थोलेविकाणयाहसागोक्रेःकिंविकसतेकिंवाक्रियतेतेदृिसो
सारोधोयाधसाप्रतःकंडूयनेनहस्तेनअक्तप्रर्थोनुतदूवेतःअक्तोयाधादूरंतस्यधोतोसेतियप्रतो
(कृत्स्नविषाणंग्राह्यंतीतिसोतिहोमेअक्तेग्राह्यनसहर्शेदिविस्त्रीहौचोदकप्रांतेतत्रप्रथमेचरणेवा
स्त्रीत्येवंविकल्पनेकृतंउभयत्रबाधसाप्राप्तायदिप्रथमेदिग्राह्येनहानौमुत्तरेग्रहंसुचोदकप्रांतेदक्षिणा
नपनातग्राचीनंविषाणयाकंडूयनेबाधेत चरमेदिनत्राग्रहनेपूर्वेणग्रहःस्रुदक्षिणानपनादूर्द्ध
लेनकंडूयनंचोदकप्रांतेनाध्येते तस्मात्सप्रबलत्वेनविकल्पस्त्रेयंप्राप्तेनसंनहिहस्तेनकंडूयने
कंचिछृतेविषाणपंत्पक्षाग्रप्राप्तथोत्पाप्तेकांतेनएवबाधोऽक्तेविषाणयाकंडूयनमबाधित्वरमे
ग्रिग्राह्यंनियमतेऽहन्यावीजेषुयागेषुवाविमुंचेत्स्वपूर्वेनाशंकितेनदूधीनसारविधित्वेनदुत्तरं
एजमूयेनानावीजपक्षायागाश्रुतः अत्रयोदूयनंयेषुरोडाशसहाक्रयालेनियमितायाकंडूयनमबाधित्व
सोमाषवनस्पतयेश्यामाकंवरुमित्यादिनाप्रकृतौप्रणीताप्रणयनकालेनियमितायावोहविरुद्वाद्धा
नकालेविहर्गेः अतःसुवात्रचोदकप्राप्तःतत्रप्रथमेवासेयाहविधिहविरुद्वाद्धानकालेवाग्राविहर्गौविकल्पि
तःहतिपूर्वेःपक्षःअत्रेयंपूर्वेपक्षिणोऽधिकाशंकाःहतेनकंडूयनंनविहितंग्राविहर्गौलक्षविहतंहितत्रेत्समुत्र

रंविहितसयाद्दतियप्रणावघ्नेतानपेहविरुद्वाद्धानकालीनोवाग्राविहर्गौनूयते। एवंप्राप्तत्वान्नासोविधीय
तइति तस्मात्राहनवद्विहर्गौकियमएवकालेनियम्यते॥ अहना पशुकालेपुरोडाशकालेवावाग्राविहर्तृनेनांते
त्रिवादाहिरोत्पःसाद्वाग्यमातकर्तृसंस्कृतः यद्यपियद्यपीहविरुद्वाद्धानेनाग्नितयाग्निरुतावंतेयंतत्रपशौ
हविरुद्वाद्धानकालेवाविहर्तृनेनोयाकृतःपशोर्लोत्रिनातपसृपुरोडाशसंस्कारेणपशावनुष्ठितैरंगौ
रुपकारैरुपकारिदूरतिप्रोनेवसंः वाक्यशोनादृष्टार्थः किंतुतत्कर्तृसंस्कारार्थंतथासतिपुरोडाशेतस्मा
तकर्तृसंस्कारानंतरंप्रहरेत तस्मात्तन्नपतीवावंपुरोडाशसहविरुद्वाद्धानकालेविहरेतेनानेकप्रतिषेकः प्र
वोंतेमुख्योतेनाग्निशेषतः योगेसर्वार्थतायेवंसुत्यार्थोशेतरंतिपः। अपिवयनेयोगाविशेषकाले अतोअ
ग्निंगुनक्षीतिमंत्रहोशेषोगः रंतेनसमितिमंत्रहोशेविशेषं सचसंप्रधानविषयसर्वप्रयोगांतेकर्ते
ष्यःयोगस्वस्यार्थत्वेनप्रधानेतदूशेषकालंभवादितिप्राप्तेप्रः यंत्रमिर्थेनक्रियांक्षेपहोयावानेषयहलसा
शेतिरत्नेनशेषचनेनयहप्राप्तिवचनेनयोगसप्रधानर्थेत्वायागप्राप्तप्रधानकर्मणेतेविशेषंकुर्वीतातरेवा
ग्निकरणंयातेकर्मप्रतेनारचयति। सत्यशेतावुशेषसाधुत्वनावविशेषतः प्रर्थीयंतेणशेषप्राप्तिप्रयोक्तविवि
शेषतेः प्रधानं तेविशेषकरतियोप्राप्तेष्टिदृष्टांतः सप्यात्रएवंः पक्षः आरंभनक्रियप्रयप्रयतेनेतिजुहोत्यग्निमे

कुंभा प्रागच्छत्यतएव आगच्छति तावांतिष्ठेत्तावतथा वापित्रयोदशहेतुत्वात्प्रागच्छत्येवंविधंविकल्पंतरेणचतुर्दशेतु
त्वात्प्रागच्छत्येवंविधंविकल्पंतरेणचतुर्दशेतुत्वात्प्रागच्छत्येवाङ्गानेविवक्षितत्रयोदशत्वविवक्षितार्थत्वात्तत्पाकोत्तर
द्वादशत्वानेकत्वादृष्टेयमुत्पादप्रसंगइतिचेन्नतस्यादिहरूपविकारणमात्रत्वात्तत्रैवसंस्थितेः अथमाभूत्पात्रा
पत्तेर्घुकुंभादेर्नदोषोत्पादप्रसंगः तदेतेनैवविशेषांगाश्रयणेदोषप्रसक्तेर्वातपित्तश्लेष्मांगाश्रयणेपृथु
कुंभादृष्टपूर्वत्वमवयवाश्रयणेचप्रेक्षावतांप्रवृत्तिर्नस्यात्तस्मात्तत्रत्यंगांशिनोवातपित्तश्लेष्मांगवृत्तेरपिश्रोत्रकुंभादेर्दृ
ष्टार्थेश्रयणेदोषप्रसक्तेर्नलिंगादेर्वा नवकिमेकादशिनेष्वेवकुंभीषुसंनिवेशनंवाश्रयंदेहायमेरोर्नलिंगादेर्वा
संनिवेशनं तत्रैवताकेचैकादशिनेषुपशुचैककुंभीयाकेसतिकिमंगंकंस्वेतांप्रकृतासुतस्यशोभेयं
धीतिसंदेहेसतिप्रहानंसंकीर्यतेतत्तस्माकुंभादेरेवायंस्थितेतत्रैवचैकादशिनेशैवसंदेहायगमनिश्चयो ना
यंवादस्मादत्रापितंत्रोदन्तंत्रंहेयमुत्तरोचरैकनालिवत्सातत्यंहेयंनोप्रतिपत्तिर्वातसंकर्षणाप्यदोषतः
एकादशिनेघुकुंभादेर्यंत्रंत्रिणीतंततएवसंकृतः अंगानामिवसहानांचैकरणात्संभवेनसांकर्यप्रसं
गइतिचेन्नैवंवायसोहोमप्रसंगप्रतिपत्तिकर्मत्वेनदृब्धप्रतिपत्तिप्रयोजकत्वाभावेनदृब्धअपणार्थेकुंभीप्रेदप्रयोज ११५
कत्वंसदृशेयंतत्रावत्रदृब्धसांकर्यदोषायभवति संघातायकल्पप्रमाणभावात्तनुत्तनुत्वेवतावियत्यावय १४

कुंभीनेषुनिलाहोमाःपूर्वंनिर्णीताःवाटंतथैवाकाशादूर्ध्वंकिमायतंदृब्धसांकर्यंतस्मात्तत्कुंभादेरंत्रंतत्रतं॥
एकादशंनिलतातिघुकुंभादेरंत्रंत्रेदोयवाग्निमंदूर्ध्वंवत्सायाकंचैषप्रेक्षाहिंसासंभवाद्दृढा एकजातिषु
पशुषुयाकुंभादेरंत्रंपूर्वोक्तंयात्रापीतिचेन्नैवं अवेरंगानिसहस्रापवंतेअंगानितिविलेखनतत्साहि
त्यासंभवात्कुंभादेर्भेदःदृढतंत्रंचतत्रकपालानांभेदोयातस्महत्वतः कुंभीवत्तंत्रतोभेवंभेदःस्यात्प्रकृतावित्रदं
श्रयतेयावतोह्यातप्रतिपत्तीयात्रावतोवाहुणांश्चतत्रकपालान्निर्वपेदितिपथाप्राज्ञापत्येघुकुंभांसाहतेनतं
त्रंतथात्रापितंत्रमितिचेन्नैवंप्रकृतौप्रतिपुरोडाशकपालभेदेनतद्वदेवचोदकप्राप्तेः किंचासंतविशालेघुक
पालेघृतपूर्णेपुरोडाशानांशतयुगवस्थापितेघेकस्मिंश्चकपालेकस्मिंश्चैकदेशेपुरोडाशैकस्मिंसमाप्तेनैकोपि पु
रोडाशश्चतुष्कपालःसिध्येत्तात्तस्मात्प्रतिपुरोडाशंकपालचतुष्कभेदः त्रयोदशः अथयात्रार्थंमंत्रःकिंप्रकृ
तएवतावत्प्रहारभेदादाहोस्वित्किंचैकेनप्रकृतेरेवेतिः अथश्लोदिवःसपत्नंघ्नंतीप्रवहंतीप्रवघातेनिहतो
मंत्रआवर्तनीयः अवघातप्रहारकृपत्वात्प्रहाणंचभिन्नतादितिप्राप्तेरुच्यतेः पत्निपर्यंतत्वेना
स्निप्तप्रहाणप्रासुस्रुक्प्रावघातसैकंकर्मेत्यतस्त्रिनिष्कृतप्रंत्रेणावघातोपक्रमेस्रुक्रेवपाठः चतुर्हो
तानावीनेयुतमंत्रोस्रुक्हासस्रुक्प्रेमः विशेषात्तदृष्टत्वेनैवप्रवघातप्रमेहनः नानावीनेहोवी नानाप्रघातयो
गमनोभेत्रोयप्रेतदर्थंहतिविशेष्यप्रागप्रमाणत्वात्संकल्पादौप्रयोगइतिचेन्नैवं अवघाता नोभिन्नत्वेनप्रमंत्रे

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017